ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Juramurodov Aziz

Bank - moliya akademiyasi,

Xalqaro bank ishi fakulteti

1-kurs DMNA guruh talabasi

Tel: 77 020 25 25

juramurodovaziz@gmail.com

O‘ZBEKISTONDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATI TIZIMIGA EKOLOGIK AUDITNI IPSAS VA INTOSAI STANDARTLARI ASOSIDA QO’LLASH

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonning "yashil" iqtisodiyotga o‘tish jarayonida davlat auditi tizimini transformatsiya qilish zarurati tahlil qilinadi. Tadqiqotda IPSAS standartlarining ekologik aktivlar va majburiyatlarni tan olishdagi o‘rni hamda INTOSAI yo‘riqnomalarining nazorat sifatiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, davlat mablag‘larining ekologik samaradorligini baholashning yangi mexanizmlari taklif etilgan.

Shuningdek, so’ngi paytlarda yurtimizda havo ifloslanish darajasi bo’yicha qayd etilayotgan ko’rsatkichlar ham nafaqat davlatimizni balki aholimizni ham xavotirga qo’yadi. Iflos havo turli tuman kasalliklarning yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Bu o’z o’rnida yurtimiz aholisining hayot tarziga, yashash darajasiga to’g’ridan to’g’ri ta’sir qiladi. O’sib borayotgan yosh avlodning har tomonlama rivojlanishiga salbiy ta’sir etadi. Shu sababli ushbu dolzard masalani davlat miqyosida yechimini qilishga harakat qilishimiz zarur.

Global iqlim inqirozi sharoitida davlat moliyaviy nazorati (DMN) faqatgina o‘tmishdagi xarajatlarni tekshirish bilan cheklana olmaydi. O‘zbekiston Respublikasining "Yashil iqtisodiyoti taraqqiyotini ta’minlash bo‘yicha strategiyasi" doirasida davlat byudjetidan ajratilayotgan mablag‘lar hajmi yildan-yilga ortmoqda. Biroq, amaldagi nazorat tizimi "pulning qiymati" tamoyilini ekologik nuqtai nazardan to‘liq qamrab olmagan.

Ekologik auditning davlat auditi tizimiga kiritilishi ikki asosiy sababga ko‘ra zarur:

1. Iqtisodiy shaffoflik: Davlat korxonalarining atrof-muhitga yetkazgan zarari kelajakda davlat byudjeti uchun katta yuk bo‘lib tushadi.
2. Xalqaro majburiyatlar: O‘zbekistonning Parij bitimi va barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) doirasidagi hisobdorligini ta’minlash.

IPSAS (Xalqaro davlat sektori buxgalteriya hisobi standartlari) va INTOSAI (Oliy audit organlarining xalqaro tashkiloti) standartlari bu jarayonda yagona ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda quyidagi xalqaro standartlar va metodik yondashuvlar kompleks tahlil qilindi:

- IPSAS 19 ("Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets", ya’ni “Zaxiralar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar”): Davlat sektorida ekologik zararni bartaraf

etish uchun ajratiladigan zaxiralarni baholash metodikasi o‘rganildi. Bunda kelajakdagi xarajatlarning diskontlangan qiymatini (*PV*) hisoblash formulasi qo‘llanildi:

$$PV = \frac{FV}{(1+r)^n}$$

(Bu yerda FV — kelajakdagi xarajat, r — diskont stavkasi, n — yillar soni).

- IPSAS 17 ("Property, Plant and Equipment", ya’ni “Asosiy vositalar”): Tabiiy resurslarni (suv havzalari, o‘rmon fondi) davlat aktivlari sifatida tan olish va ularning amortizatsiyasini (degradatsiyasini) hisobga olish tartibi.
- INTOSAI ISSAI 5110-5140 seriyasi: Ushbu standartlar ekologik auditni rejalashtirish, o'tkazish va hisobot berishning bosqichma-bosqich ko'rsatmalarini taqdim etadi.

Tadqiqot davomida O‘zbekiston Hisob palatasi va Moliya vazirligining nazorat tadbirlari "ekologik samaradorlik" koeffitsienti (E_e) nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, IPSAS va INTOSAI standartlarini integratsiya qilish davlat nazoratini uchta yo‘nalishda tubdan o‘zgartiradi:

A) Moliyaviy hisobotda "Ekologik majburiyatlar" (Environmental Liabilities)

IPSAS 19 ga muvofiq, agar davlat korxonasi (masalan, "Navoiy KMK" yoki "O‘zbekneftgaz") faoliyati natijasida yer degradatsiyaga uchrasa, korxona ushbu yerni qayta tiklash (rekultivatsiya) xarajatlarini hozirdan o‘z balansida majburiyat sifatida tan olishi kerak. Bu byudjetni kutilmagan iqtisodiy zarbalardan himoya qiladi.

B) INTOSAI asosidagi samaradorlik auditi

An’anaviy audit "Qancha daraxt ekildi?" deb so‘rasa, INTOSAI standartlari asosidagi Ekologik Audit "Ekilgan daraxtlarning necha foizi ko‘kardi va bu hududning mikroiqlimiga qanday ta’sir qildi?" degan savolni qo‘yadi.

C) Tabiiy kapitalni hisobga olish (Natural Capital Accounting)

IPSAS 17 va 31-standartlarni qo‘llash orqali mamlakatning tabiiy boyliklari shunchaki "resurs" emas, balki "iqtisodiy aktiv" sifatida baholanadi. Masalan, Zarafshon daryosining ifloslanishi davlat balansidagi aktivning qiymati pasayishi sifatida qayd etiladi.

Ko‘rsatkich	Eski tizim	Yangi (IPSAS/INTOSAI) tizim
Audit ob'ekti	Faqat pul mablag‘lari	Pul + Ekologik aktivlar
Zararni	Faqat jarimalar	Kelajakdagi tiklash

Ko‘rsatkich	Eski tizim	Yangi (IPSAS/INTOSAI) tizim
baholash		xarajatlari
Natija	Hisobotlarni tasdiqlash	Barqaror rivojlanishni baholash

Ekologik auditni joriy etishdagi eng katta to‘siq — bu monetarizatsiya (pulda ifodalash) muammosidir. Masalan, havoning tozaligini qanday qilib davlat balansi varag‘iga kiritish mumkin?

O‘zbekiston uchun istiqbolli qadamlar:

1. Huquqiy bazani moslashtirish: "Davlat moliyaviy nazorati va auditi to‘g‘risida"dagi qonunni ishlab chiqishda "Ekologik audit" tushunchasini kiritish va uni INTOSAI ISSAI standartlari bilan muvofiqlashtirish.
2. Ekologik auditda raqamli texnologiyalar: Sun’iy yo‘ldosh (GIS) ma’lumotlaridan foydalangan holda "Yashil makon" loyihasini masofadan audit qilish. Bu inson omilini kamaytiradi va korrupsiyaning oldini oladi.
3. Yashil obligatsiyalar: Xalqaro bozorlardan past foizli "yashil" investitsiyalarni jalb qilish uchun O‘zbekiston o‘zining ekologik hisobotlarini IPSAS talablari darajasiga ko‘tarishi shart. Xalqaro investorlar faqatgina mustaqil ekologik auditdan o‘tgan loyihalarga mablag‘ tikadi.
4. Ekologik audit uchun ixtisoslashgan kadrlar tayyorlash yoki malaka sertifikatlarini lozim darajada joriy qilish.

O‘zbekistonning davlat moliyaviy nazorati tizimiga ekologik auditni IPSAS va INTOSAI standartlari asosida qo‘shish — bu shunchaki qog‘ozbozlik emas, balki milliy boylikni asrab qolishning iqtisodiy tomondan yechimidir. Ushbu transformatsiya natijasida davlat byudjeti xarajatlarining shaffofligi ortadi, ekologik risklar oldindan tahlil qilinadi va mamlakatning xalqaro hamjamiyat oldidagi nufuzi oshadi. Bundan tashqari tabiatimiz uchun investitsiyalar jalb qilish imkoniyati yaratiladi. Kelajak auditi — bu nafaqat moliyaviy resurslarni hisoblash, balki tabiatning yashash qobiliyatini saqlab qolish auditidir.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son. Available at: https://lex.uz/docs/-4539502
2. Parij bitimi: “Musaffo rivojlanish mexanizmi” doirasida hamkorlik masalalari bo‘yicha fikr almashildi. Available at: https://www.imv.uz/news/category/yangiliklar/post-1225
3. IPSAS 19—PROVISIONS, CONTINGENT LIABILITIES AND CONTINGENT ASSETS. Available at: https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/ipsas-19-provisions-cont-1.pdf
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.05.2025 yildagi PF-90-son. Available at: https://www.lex.uz/uz/docs/-7552003
5. Environmental auditing ISSAI 5110-5140. Available at: https://www.intosaicbc.org/wp-content/uploads/2014/08/13-PSC-presentation.pptx
6. IPSAS 17—PROPERTY, PLANT AND EQUIPMENT. Available at: https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/ipsas-17-property-plant-2.pdf